

Rudi Petovar — Savo Trikić, ŠESTA PROLETERSKA ISTOČNOBOSANSKA BRIGADA, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1982, str. 669

Vojnoizdavački zavod JNA, u okviru svoje već poznate biblioteke — Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije — objavio je sredinom 1982. godine monografiju o Sestoj proleterskoj istočnobosanskoj brigadi. Želja izdavača, autora i drugih saradnika koji su na pripremi rukopisa radili, bila je da se ovom knjigom dobije ne samo dugo očekivano monografsko štivo o Sestoj brigadi, nego i da knjiga bude svojevrsan doprinos obilježavanju jubilarne 40-godišnjice formiranja brigade.

Kako i sam naslov kaže, knjiga ima za predmet obrade jednu od proslavljenih jedinica NOV Jugoslavije koja je, pod rukovodstvom KPJ i druga Tita, stvarana i kovana u razgoru samoga rata i revolucije.

Nakon stvaranja niza partizanskih odreda i Grupe udarnih bataljona, javila se potreba da se u istočnoj Bosni formira i posebna jedinica NOV Jugoslavije koja će biti vojnički i politički sposobna da se poput Prve proletherske i drugih do tada formiranih pokretnih partizanskih jedinica, bori svugdje i na svakom mjestu gdje to zahtijevaju potrebe. Završni čin — proglašenje Šeste brigade, obavljen je 2. avgusta 1942. godine u legendarnim Šekovićima, ali je proces njenog formiranja vezan za prethodni razvoj ustanka. Brigada je nastala u istočnoj Bosni, ali ju je borbeni put vodio i u Vojvodinu, Srbiju, Crnu Goru, Hrvatsku i Sloveniju. Od samog početka bila je kovačnica beskompromisne borbe protiv okupatora i istinskog bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije. Osim u borbi protiv okupatora, Šesta proletherska istočnobosanska brigada imala je nezamjenjivu ulogu i u političkom rasrinkavanju i vojničkom slamanju raznih kvislinških formacija posebno četnika, ustaša, raznih milicija i drugih kolaboracionista u koje su, kao u svoje zaštitnike, polagali nadu razni konzervativni politički krugovi.

Imajući u vidu da je o Sestoj brigadi već pisano,¹ autori Rudi Petovar i Savo Trikić nastojali su da sve te radove koriste za stvaranje cjeline o onome što se zbivalo na njenom borbenom putu, za sticanje što potpunije i kompleksnije slike o njenom bogatom borbenom iskustvu, životu, radu, međusobnim odnosima boraca u njoj kao i o tome kako ju je narod sa samo njemu svojstvenom iskrenom ljubavlju primao i ispraćao.

Knjiga »Šesta proletherska istočnobosanska brigada« komponovana je tako da ima predgovor (str. 5—22) koji je napisao Rodoljub Čolaković, i trinaest poglavlja. U predgovoru je dat sintetički pogled na razvoj Brigade i sklop širih okolnosti u kojima je ona djelovala, a u poglavljima najprije se govori o razvitku NOP-a u istočnoj Bosni prve ratne godine (str. 23—91), zatim o formiranju Brigade i borbi za opstanak u istočnoj Bosni (str. 93—164), o udruženim snagama Šeste brigade i Sremskog odreda (str. 165—239), Brigadi u

1 Vidjeti: R. Petovar, Šesta proletherska istočnobosanska brigada, izdanje VIZ JNA, Beograd 1951; »Bili smo borci Šeste brigade« i »Borbeni put Šeste proletherske brigade, izdanje »Naša riječ«, Zenica 1968, i 1978; podatke o Sestoj brigadi u radovima R. Čolakovića, G. Mandića, D. Olbine, M. Finčija, A. Sarajlića, A. Đonlagića, S. Popovića, S. Mićanovića, T. Vujasinovića i drugih autora.

vrijeme bitke na Neretvi (str. 241—270), zatim u petoj ofanzivi (str. 273—339), o prelomnoj jeseni 1943. godine za razvitak borbe u istočnoj Bosni (str. 341—406), o šestoj ofanzivi u istočnoj Bosni (str. 409—446), pripremama brigade za prelazak preko Drine i prodor u Srbiju (str. 447—481), borbama Brigade u Sandžaku i Cnoj Gori (str. 483—503), borbama Brigade u sastavu Operativne grupe divizija u Srbiji (str. 505—586), ponovnim borbama u istočnoj Bosni (str. 587—646), završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije (str. 649—668) i, na kraju, u trinaestom poglavlju (str. 669—688), iznijeti su zbirni podaci o borbama Brigade.

Kako se iz izloženog vidi, poglavlja su data na osnovu periodizacije koju su sačinili sami autori i to kako po hronološkom redu tako i po unutrašnjoj vezi zbivanja. Svako od navedenih poglavlja ima više podnaslova koji približe govore o tome gdje se i protiv kakvih okupatorskih i kvislinških snaga Brigada borila.

Putem periodizacije koju su prihvatili i obrade materije koju su izvršili, autori su željeli da čitaocu pruže što iscrpnije činjenične podatke o razvoju ustanka u istočnoj Bosni, o uslovima formiranja, proglašenju, rastu i jačanju te vojničkoj i političkoj aktivnosti Brigade kao i njenom doprinosu u stvaranju drugih brigada NOV Jugoslavije, doprinosu na polju kovanja bratstva jedinstva, na planu od nabuke i uzdizanju kadra, na polju partijsko političkog rada i utjecaja na stanovništvo svih krajeva kojima se Brigada kretala, zatim na području razvoja pismenosti, opšte kulture, socijalne i medicinske pomoći, razvoja drugarstva, proleterskog morala itd.

Da bi svoju namjeru i ostvarili, autori su nastojali da pišu ne samo po sjećanju kao neposredni učesnici u stvaranju Brigade i rukovodioci na njenom borbenom putu, nego i da konsultuju raznovrsnu arhivsku građu i literaturu uključujući i brojna sjećanja drugih učesnika. Znatna broj dokumenata koristili su iz arhiva raznih objavljenih zbornika, ali je evidentno da su podatke prikupljali i neposredno sa terena. Pri prikazu ratnog puta Brigade, osobito za pojedina vremenska razdoblja, korišćen je i brigadni i divizijski dnevnik. Rad je autorima bio olakšan utoliko što je za 30-godišnjicu ove Brigade Odbor za njeno obilježavanje već bio prikupio sumarne podatke o boračkom sastavu i pripremio bibliografiju radova o borbenom putu i životu Brigade objavljenju u zeničkom izdanju o Šestoj brigadi 1977. godine.

Primjetno je da knjiga o Šestoj brigadi nije nastala na brzinu, već je rezultat višegodišnjeg rada autora. Treba istaći da se u njoj Brigada ne posmatra izolovano, već u kontekstu širih političkih i vojnih zbivanja koja su, opet, uslovljena djelovanjem niza objektivnih i subjektivnih činilaca. Među objektivne činioce spadaju, svakako, društveno-ekonomske, političke i vojne prilike i uslovi u kojima je Šesta brigada nastala i djelovala, a kada je riječ o onim subjektivnim, onda se tu, prije svega, misli na KPJ i sve ono što je Partija učinila da Brigada nastane, da se bori, i da u svim godinama rata sačuva svoje visoke moralno-političke i revolucionarne kvalitete. Naime, kako se knjiga svojim najvećim dijelom odnosi na formiranje Brigade, njenu popunu, organizacionu strukturu, kadrovski sastav i promjene, pokrete i vojničke i političke akcije, uspjehe pa i neuspjehe u borbama, samostalna i združena dejstva, gubitke koje je na svom dugom borbenom putu imala, kao i udarce koje je nanosila okupatoru i kvislinzima svih boja, autori su vodili računa i o traženju skladnog odnosa između opšteg i posebnog i vidljiv je njihov napor da prodru u pozadinu pojedinih događaja i da prikažu stvarnu uslovljenost, isprepletanost i uzajamnost utjecaja i zbivanja kao i raznovrsnost faktora koji su preovlađujuće djelovali na tretman istočne Bosne u ratno vrijeme, kao i na svojevrsan borbeni put i moralno-politički lik Šeste brigade.

Ukratko, riječ je o knjizi kojoj je namjera da na kontinuiran način, uz naglašen kritički stav, prikaže čitaocima, posebno mladih naraštaja, mjesto i ulogu Šeste brigade u razvoju NOP-a i revolucije u istočnoj Bosni, kao i voj-

ničku vrijednost ove jedinice u borbama izvan Bosne i Hercegovine. Iz teksta se jasno vidi da je Brigada predstavljala značajnu vojničku i političku snagu NOV Jugoslavije, da je djelovala i samostalno i na velikoj teritoriji i da je imala nezamjenjivu ulogu za ishod NOP-a u pojedinim mjestima i krajevima u najsloženijim periodima NOP-a i revolucije. Posebnu dimenziju Brigadi je davala činjenica da je u svojim redovima imala pripadnike gotovo svih naših naroda i narodnosti i da su u njoj, i pored velikih gubitaka na bojnopolju (oko 2200 poginulih boraca), neprekidno izrastali novi kadrovi koji su predstavljali jezgra za formiranje sedam novih brigada u istočnoj Bosni i niza drugih manjih jedinica.

Od osnivanja pa do kraja rata kroz Brigadu je prošlo oko 6.233 borca, od kojih 235 žena. Brigada je bila popunjena sa teritorije svih socijalističkih republika i pokrajina, odnosno sa teritorije 106 opština širom Jugoslavije.

Prema dužnostima koje su njeni borci vršili bilo u Brigadi bilo u drugim jedinicama, Brigada je dala: 510 komandira i zamjenika komandira četa; 297 političkih komesara i zamjenika političkih komesara četa; 172 komandanta bataljona i njihovih zamjenika; 146 političkih komesara bataljona i njihovih zamjenika, 20 obavještajnih oficira, 64 intendanta i 34 referenta saniteta bataljona, 31 rukovodioca SKOJ-a, 37 komandanata brigada i njihovih zamjenika, 43 politička komesara brigada i njihovih zamjenika, 9 načelnika štabova brigada; 5 članova politodjela, 10 brigadnih rukovodilaca SKOJ-a; 17 obavještajnih oficira; 18 intendantata brigada, 2 komandanta pozadine brigada; 21 referenta saniteta, 12 oficira Ozne, 14 komandanata partizanskih odreda i njihovih zamjenika, 6 komandanata i zamjenika komandanata divizije, 8 političkih komesara divizije i njihovih zamjenika, 8 načelnika štabova divizije i njihovih zamjenika, 5 obavještajnih oficira divizije, 2 intendanta divizije, 2 komandanta pozadine divizije, 3 divizijska rukovodioca SKOJ-a, jednog političkog komesara korpusa, jednog načelnika štaba korpusa, jednog oficira Ozne, intendanta i komandanta pozadine korpusa i jednog načelnika štaba armije.

Iz kolektiva Šeste brigade 3 borca su birana za vijećnike Prvog, 10 za vijećnike Drugog zasjedanja AVNOJ-a, a 23 za vijećnike ZAVNOBiH-a i jedan za vijećnika ASNOM-a. Tri borca Brigade bila su na dužnosti predsjednika okružnih, a 3 na dužnosti članova sreskih narodnooslobodilačkih odbora.

Brigada je dala 54 narodna heroja Jugoslavije, a 26 boraca Brigade unaprijedeno je u čin generala Jugoslavenske narodne armije. U njenim redovima našlo se i 7 drugova koji su prethodno bili borci španskog građanskog rata.

Od ukupnog broja boraca koji su prošli kroz Brigadu, oslobođenje zemlje dočekalo je 3.880 boraca, od kojih su 447 ratni invalidi, a 560 su nosioci »Partizanske spomenice 1941. godine«.

Zbog toga što je zdušno izvršavala razne pa i najteže zadatke, Brigada je dobila i najviša vojna odlikovanja.

Kao prvenac partizanskih brigada u istočnoj Bosni, Šesta brigada je u svojoj teškoj ali slavnoj istoriji sjedinjavala slobodarske ideale i revolucionarna stremjenja ne samo onih boraca, pretežno omladinaca, koji su bili u Brigadi, nego i svih onih patriota na slobodnoj, poluslobodnoj ili okupiranoj teritoriji koji su blizinu Šeste brigade osjećali i preko uznemirenosti neprijateljskih posada i njihovih komandi.

Kako i sami ističu, autori nisu imali drugih ambicija osim da se pišući knjigu — Šesta proleterska istočnobosanska brigada »... oduže herojstvu i čvrstini njenih boraca i da čitaoce podsjetite na neke borbe i marševe, na divne ratne drugove i drugarice, od kojih su mnogi dali svoje živote, a preživjeli borci svoju mladost.«

Nezavisno od želje autora, ovo je knjiga koja po svom raznovrsnom sadržaju i po načinu na koji je pisana može korisno da posluži široj čitalačkoj publici, kao dobra literatura, ali i kao vrijedna osnova za dalja historijska istraživanja o Šestoj brigadi.

Zdravko Antić

Dr Drago Borovčanin, IZGRADNJA BOSANSKO-HERCEGOVAČKE DRŽAVNOSTI U USLOVIMA NOR-a, Svjetlost, Sarajevo 1979. godine, 300 str.

Studija »*Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*«, objavljena je kao posebna knjiga u Izdavačkoj radnoj organizaciji »Svjetlost«, Sarajevo, 1979. godine. Sastoji se iz uvoda, šest glava sa odgovarajućim brojem poglavlja, i zaključka. Glave i poglavlja dati su na osnovu periodizacije uspostavljene od strane autora.

Pišući svoj rad, Borovčanin je koristio raznovrsnu i relativno bogatu arhivsku građu, objavljene i neobjavljene memoare i obilnu literaturu. Osim ukazivanja na već poznata stanovišta o pojedinim historijskim pojavama, nastojao je da svojom analizom i ocjenom pronikne u bit nastanka i razvitka bosanskohercegovačke državnosti koja se stvara u toku NOR-a i revolucije.

U uvodnom dijelu studije (str. 5—11) pisac joj je postavio osnovni zadatak. Pri tome je ukazao na značaj, naučno-historijsku i društvenu opravdanost izučavanja ove tematike. Istovremeno je dao prikaz onih studija i članaka u kojima se, pored ostalog, govori više ili manje i o problemu državnosti Bosne i Hercegovine. Pristupajući radu, autor je ukazao i na brojne teškoće sa kojima se suočio pri razrješavanju osnovnog zadatka. Na koji način je to savladavao, pokazao je kroz pojedine glave i poglavlja.

Glava prva — *Istorijski korijeni državnosti Bosne i Hercegovine* — (str. 12—60) podijeljena je na četiri poglavlja u kojima se govori: o državnosti Bosne i Hercegovine u feudalnom periodu (str. 12—20); državno-pravnom položaju Bosne pod Turcima (str. 21—27); pravnom položaju Bosne i Hercegovine pod Austro-Ugarskom (str. 27—43) i stvaranju Kraljevine SHS i položaju Bosne i Hercegovine u tom periodu (str. 43—60).

U ovim poglavljima, sačinjenim pretežno na dosadašnjoj historiografskoj literaturi, raspravlja se o pojmu državnosti i daje kratak presjek nastanka i razvitka duhovne i materijalne kulture bosanskohercegovačkog stanovništva, koje je još u srednjem vijeku činilo ne male napore da izgradi svoju državnost i stekne izvjesnu slobodu.

Autor smatra da je i za vrijeme osmanske vladavine, Bosna i Hercegovina imala status određene upravne jedinice, a pod austro-ugarskom okupacijom bila je, takođe, svojevrsan upravni organizam preko koga je sprovodila svoju vlast zajednička vlada Austrije i Ugarske.

U periodu između dva rata Bosna i Hercegovina se nalazi u sklopu Kraljevine Jugoslavije, ali ne egzistira kao jedinstveno područje, već se u skladu sa interesima i pretenzijama vodeće srpske i hrvatske buržoazije podvrgava raznim — pretežno vještačkim podielama. Ove podiele dobile su svoju najpotpuniju fizionomiju u sporazumu Cvetković — Maček.

U pet poglavlja druge glave, koja nosi naslov: *Kapitulacija Kraljevine Jugoslavije* (str. 61—79), govori se najprije o političkom stanju u zemlji prije aprilskog rata (str. 61—63), a zatim pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom naktu (str. 63—65); o napadu Njemačke i Italije na Jugoslaviju (str. 65—67), razbijanju Jugoslavije i osnivanju tzv. NDH (str. 67—76) i stavu građanskih stranaka prema NDH (str. 76—79).

I u ovim poglavljima autor nije imao ambiciju da ulazi dublje u materiju, nego je dao samo jedan hronološko-problemski slijed događaja kojim je želio da ukaže na sklop širih okolnosti u kojima se odvijaju pripreme i početak oružanog ustanka naroda Jugoslavije, posebno oružanog ustanka na-

roda Bosne i Hercegovine. Ali, i u ovim poglavljima, s vremena na vrijeme, susrećemo se sa konstatacijom a i ocjenama koje su do sada bile manje prisutne u našoj istoriografskoj literaturi.

Kod obrade poglavlja — Razbijanje Jugoslavije i osnivanje NDH, autor prevashodno govori o demarkacionoj liniji između dva okupatora kojom je trebalo da bude razgraničena sfera njihovih utjecaja. Formiranje NDH i uključivanje Bosne i Hercegovine u njen sastav, autor je posmatrao i u svjetlu međunarodnog prava i u vezi s tim, došao do zaključka da NDH nije bila nikakva prava država, jer nije imala nijedan stvarni atribut državnosti.

U okviru treće glave — Razvoj NOB-e i osnivanje organa narodne vlasti i političkih organizacija Bosne i Hercegovine — (str. 80—156), autor govori o mjestu i ulozi KPJ u organizovanju opštenarodnog ustanka (str. 80—86); razvoju NOB-e i stvaranju jedinica NOVJ (str. 86—96); osnivanju političkih organizacija (str. 134—144) i osnivanju AVNOJ-a (str. 144—156).

IZ svih ovih poglavlja je vidljivo da se izgradnja bosanskohercegovačke državnosti u uslovima NOR-a mora posmatrati u tijesnoj vezi sa čitavim nizom drugih pitanja koja su ovoj izgradnji prethodila. Među ovim pitanjima, početak ustanka, odnosno ustanak u Jugoslaviji, posebno ustanak u Bosni i Hercegovini, zauzima dominantno mjesto, jer se iz cjelokupne autorove analize vidi da je on predstavljao neophodan predušlov za stvaranje i razvoj organa narodne vlasti kao i osnivanje masovnih organizacija iz čega je kasnije, kao iz jedinstvene cjeline proisteklo i osnivanje AVNOJ-a.

U drugom poglavlju autor daje kratak presjek nastanka i razvitka vojne organizacije NOP-a počevši od stvaranja prvih partizanskih odreda pa preko stvaranja brigada, divizija i prvih korpusa u jesen 1942. godine.

Najviše mjesta, u okviru treće glave, posvećeno je osnivanju i razvoju organa narodne vlasti, što je sasvim razumljivo ako se ima u vidu da su oni bili preteča kasnijeg osnivanja ZAVNOBiH-a kao stvarnog političkog predstavništva naroda Bosne i Hercegovine, koji je poslije svog drugog zasjedanja, postao najviši zakonodavni i izvršni predstavnički organ naroda Bosne i Hercegovine.

U sklopu ovoga poglavlja, autor je istovremeno pisao i o revolucionarnom sudstvu, vojno-pozadinskim organima, kao i o svim vrstama otpora koji su kočili proces izgradnje narodne vlasti.

Osnivanje AVNOJ-a Borovčanin je prevashodno posmatrao sa stanovišta potreba da se rezultati dugotrajne, teške i krvave borbe, za koju su već pale hiljade žrtava, obezbijede jednim centralnim organom nove revolucionarne vlasti koji bi imao u svojoj kompetenciji zakonodavnu i sudsku djelatnost. Ali je istovremeno ukazao na razloge zbog kojih AVNOJ nije, u tom trenutku, konstituisan kao najviši organ vlasti u Jugoslaviji, nego kao Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja, odnosno kao opštepoličko predstavništvo narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. No, bez obzira na naziv, autor je veoma plastično pokazao kako je AVNOJ zaista obavljao one poslove koji spadaju u nadležnosti organa zakonodavne, izvršne i sudske vlasti u jednoj zemlji.

U četvrtoj glavi — Političke prilike u Jugoslaviji u okviru opšte političke situacije u toku 1943. godine — (str. 157—194) — razmatraju se: opšta politička zbivanja (str. 157—161); stvaranje ZAVNOBiH-a (str. 161—169); prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a (str. 169—181); Drugo zasjedanje AVNOJ-a i položaj Bosne i Hercegovine (str. 181—187) i međusobni odnosi organa narodne vlasti u Jugoslaviji (str. 187—194).

Kako se iz navedenih naslova vidi, ovdje se, dakle, govori direktno o materiji koja se tiče državnosti Bosne i Hercegovine. U vezi s tim uspostavljaju se odnosi između brojnih činilaca koji su posredno ili neposredno na to uticali. Poklonjena je posebna pažnja Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a i donošenju njegovih odluka, jer to i jeste centralno pitanje u ovoj glavi. Istak-

nuto je, da je ovo zasjedanje održano u uslovima kada je NOP u Jugoslaviji, posebno u Bosni i Hercegovini, dosegao veoma krupne razmjere, kada se raspolagalo prostranim slobodnim teritorijama i kada su, kako ističe autor: »... bili sazreli i drugi uslovi da se napravi daljnji korak u pravcu izgradnje državne vlasti u Bosni i Hercegovini«.

Pitanje položaja Bosne i Hercegovine u novoj jugoslovenskoj zajednici marginalno je prisutno u konceptu KPJ još od početka ustanka, ali su konkretne diskusije o tom pitanju počele sredinom 1943. godine na inicijativu J. B. Tita. Stavljajući ovo pitanje u centar pažnje, Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu je smatrao da će za sve narode u Bosni i Hercegovini biti najbolje rješenje ako Bosna i Hercegovina bude uređena kao posebna federalna jedinica u sastavu Demokratske Federativne Jugoslavije. U tom svjetlu je i održano Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a, o čemu se u ovoj studiji opširno piše.

Autor je posvetio dovoljno prostora i Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Posebno je obratio pažnju na Deklaraciju i druge važnije odluke koje su donijete na ovom zasjedanju. Ovim odlukama udareni su, pored ostalog, temelji nove ravnopravne i demokratske federativne države Jugoslavije u kojoj je i Bosna i Hercegovina dobila svoje mjesto kao samostalna federalna jedinica. Takvim rješenjem, na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, provedeni su u djelo stavovi KPJ o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji.

Proglašenjem AVNOJ-a za najviše zakonodavno i izvršno tijelo narodne vlasti u Jugoslaviji i proglašenjem zemaljskih antifašističkih vijeća narodnog oslobođenja za najviše zakonodavne i izvršne organe narodne vlasti u pojedinim jugoslovenskim zemljama, postavilo se i pitanje njihovih međusobnih odnosa, kao i pitanje odnosa sa nižim instancama, vlasti. Ovu temu autor je obradio u posebnoj poglavlju pod nazivom: Međusobni odnosi organa narodne vlasti u Jugoslaviji. Iz izlaganja se vidi kako se, poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a i stvaranja zemaljskih antifašističkih vijeća za pojedine jugoslovenske zemlje, ubrzano radi na dogradnji sistema narodne vlasti u vertikalnom i horizontalnom smislu. Narodnooslobodilački odbori imaju veoma razvijenu saradnju sa jedinicama NOVJ, što se odražava pozitivno i na širenje vlasti na do tada neoslobođena područja i oblasti. Sličnu metodologiju rada primjenjuju i masovne društveno-političke organizacije koje, takođe, zakružuju svoju organizacionu fizionomiju u ovom periodu.

Peta glava posvećena je izgradnji bosansko-hercegovačke državnosti poslije II zasjedanja AVNOJ-a (str. 195—230). Centralna pitanja u ovoj glavi predstavljaju: Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a (str. 195—213); Izgradnja i djelatnost organa narodne vlasti u Bosni i Hercegovini poslije zasjedanja ZAVNOBiH-a (str. 213—222); Izgradnja funkcije sudske vlasti (str. 222—225) i Narodnooslobodilački front kao konstitutivni element državnosti Bosne i Hercegovine (str. 225—230).

I u ovoj, kao i u prethodnoj glavi svoje studije, autor nastavlja sa analitičkim proučavanjem pojedinih pitanja koja čine okosnicu njegove studije. U ta pitanja spada, svakako, i održavanje Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Prikazano je plastično kako je Predsjedništvo prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a izvršilo temeljite pripreme za svoje drugo zasjedanje a u skladu sa odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu kojima je i za Bosnu i Hercegovinu predviđen status federalne jedinice u sastavu Demokratske Federativne Jugoslavije. U pripremnom periodu izrađeni su nacrti svih odluka i drugih dokumenata tako da je na sjednici od 30. juna do 2. jula 1944. godine u Sanskom Mostu, ostalo samo da se oni verifikuju i usvoje. Autor je ocijenio da ovo zasjedanje predstavlja snažnu kariku u lancu dalje dogradnje bosansko-hercegovačke državnosti.

Posebnu pažnju Borovčanin poklanja odlukama drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a, jer smatra da su one izrazile na najadekvatniji način svu raniju politiku i praksu oko procesa izgradnje bosansko-hercegovačke državno-

sti. Ovu tezu on potvrđuje i nizom konkretnih primjera koje je opisao u narednom poglavlju — Izgradnja i djelatnost organa vlasti u Bosni i Hercegovini poslije Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a.

Narodnooslobodilački Front, kao konstitutivni element državnosti Bosne i Hercegovine, prikazan je prevashodno u svjetlu politizacije najširih narodnih masa i njihove mobilizacije na liniji NOB-e. Naglašeno je, da je ova organizacija bila toliko široka i fleksibilna, da nije ostavljala mnogo praznog prostora za djelovanje raznih konzervativnih i antipatriotski raspoloženih snaga.

Sa šestom glavom — Završna faza izgradnje bosansko-hercegovačke državnosti (str. 231—268), u kojoj se nalaze poglavlja: Dogradnja jugoslovenske federacije (str. 231—242); Formiranje narodne skupštine Bosne i Hercegovine (str. 242—250); Formiranje vlade Bosne i Hercegovine (str. 250—257); Zakonodavna djelatnost Narodne Skupštine Bosne i Hercegovine do donošenja Ustava (str. 257—262) i Donošenje Ustava Bosne i Hercegovine (str. 262—268), autor zaokružuje obradu materije u okviru svoje osnovne teme.

U zaključnim razmatranjima (str. 239—273) Borovčanin ne ponavlja svoje već ranije iznijete ocjene i zaključke, već ukazuje na najbitnije momente koji su, u sklopu jednog širokog historijskog toka, usloveli potrebu da se Bosna i Hercegovina konstituiše kao posebna federalna jedinica u sastavu nove Jugoslavije.

Zdravko Antonić

Izložba »Tradicionalno tuzlansko zanatstvo«

Iako već godinama radi pod veoma otežanim uslovima, bez ijednog kvadratnog metra prostora za sistematske i izložbene zbirke, što je osnovna pretpostavka za rad muzeja, Muzej istočne Bosne u Tuzli povremenim tematskim izložbama, postavljenim u različitim, ponekad i potpuno neadekvatnim prostorima, obavlja i ovaj, jedan od svojih osnovnih zadataka. Izložbom »Tradicionalno tuzlansko zanatstvo« autora mr Saliha Kulenovića, koja je otvorena septembra 1981. godine u izložbenom paviljonu u Tuzli, ovaj Muzej je još jednom stavio javnosti na uvid rezultate svoga rada i sadržaj svojih zbirki.

Na izložbi »Tradicionalno tuzlansko zanatstvo« prikazana su sredstva za rad (alat i pribor) i proizvodi nekoliko tradicionalnih zanata koji su nekada bili zastupljeni u privredi grada Tuzle. To su: tuzdžije (solari), abadžije i terzije (krojači), kalufdžije i šamidžije, kujundžije, kazandžije, lončari i bačvari, kao i proizvodi tufegdžijskog (puškarskog) zanata.

Prvi podaci o gradskom životu iz turskog perioda obaveštavaju nas da je već sredinom XVI veka u Donjoj Tuzli bio zastupljen dvadeset i tri različita zanata. Zanatstvo je kroz čitav period turske vlasti bilo jedan od osnovna gradske privrede, što se može zaključiti i iz kasnijih, ipak veoma oskudnih, dostupnih izvora.

U periodu austrougarske okupacije, promenom društveno-ekonomskih uslova, te postepenim prodorom jeftinijih industrijskih proizvoda, opada značaj zanata uopšte i menja se struktura zanatstva; pojedini tradicionalni orijentalni zanati odumiru, a javljaju se novi (obučari, krojači, limari i drugi).

Posle socijalističke revolucije dolazi do postepenog ali konačnog prekida u životu tradicionalne gradske čaršije i nestanka njenih zadata. Malobrojne preostale zanatlije ove vrste modernizacijom svojih proizvoda pokušavaju da se uklape u potrebe današnjeg, prvenstveno industrijskog, tržišta.

Iako su tradicionalni zanati imali veliki značaj u privrednom životu naših čaršija, te iako su se brojni zanati održali skoro do naših dana, etnografska odjeljenja muzeja u Republici doskoro u svojim fondovima nisu imali zanatske radionice i alate. Njihovo sakupljanje otpočelo je tek onda kada su mnoge zanatske radionice zatvorene i kada se od mnogih zanata nije više ništa očuvalo. Zbog toga su ove zbirke veoma oskudne ovom vrstom materijala; većina zanata uopšte nije u njima zastupljena, a i oni čiji se fragmenti radionica nalaze u zbirnama, obično su veoma oskudni. Muzej istočne Bosne u Tuzli jedan je od retkih muzeja koji je, zahvaljujući interesovanju i zalaganju mr Kulenovića, uložio dosta truda na proučavanju zanata i sakupljanju njihovih alata, te se može tvrditi da ovaj Muzej danas raspolaže najbogatijom zbirkom ove vrste u Republici, iako je i ona još uvek i skromna i nepotpuna. Takođe, samo ovaj Muzej raspolaže alatima nekih potpuno nestalih zanata (tuzdžijskog, kalufdžijskog i šamidžijskog), čime i ova zbirka i izložba dobijaju još više na vrednosti.

Očigledno je iz svega navedenog, da je sadržaj muzejskih fondova materijalom ove vrste, a ne neki stručni kriteriji, diktirao vrstu izlaganih zanata, odnosno da su izloženi oni zanati, za koje je postojao potreban materijal. O nekom drugom kriterijumu u takvoj situaciji nije moglo biti govora. To nimalo ne umanjuje vrednost ove izložbe. To utoliko pre, kada se ima na umu da zanatske radionice (iz već navedenih razloga) veoma retko nalaze mesta u izložbenim postavkama. Tufegdžijski i sabljarski zanat nije trebalo uvrstiti u izložbu jer nema podataka da su ovi zanati bili razvijeni u Tuzli.

Nadamo se da će Muzej istočne Bosne istrajati u naporima da prouči i sakupi alate i građu i o ostalim brojnim zanatima stare tuzlanske čaršije, te da će predmeti sa ove izložbe jednog dana naći mesta u stalnoj postavci Muzeja.

Zbog svega napred rečenog izložbu »Tradicionalno tuzlansko zanatstvo« treba pozdraviti kao izuzetan i hvale vredan događaj. Utoliko je veća šteta što je ona postavljena u toliko malom prostoru, koji je bio pretrpan brojnima, ali za ovu priliku neophodnim, eksponatima često velikih dimenzija, između kojih ponekad nije bilo ni onog neophodnog minimuma prostora za uočavanje predmeta. Izdvajanje i isticanje pojedinih zanata u tako malom prostoru nije moglo doći do izražaja (što se koncepcijom očigledno nameralo), što je umanjilo efekte kako pojedinih predmeta, tako i izložbe u celini. No i pored ovih ozbiljnih zamerki (ne autoru ni organizatoru, nego objektivnim okolnostima — nedostatku adekvatnog izložbenog prostora), ova izložba predstavlja vredan prilog poznavanju naših čaršija i starih zanata.

Predmeti su ilustrovani autentičnim fotografijama i dosta opširnim legendama u kojima su dati ne samo osnovni podaci o zanatstvu u Tuzli, odnosno pojedinim zanatima, nego i pokušaj praćenja razvoja pojedinih zanata i zanatstva uopšte u Tuzli od prvih podataka do naših dana, što je dosledno sprovedeno kroz sve legende, iako je broj raspoloživih informacija o pojedinim zanatima očigledno veoma neujednačen.

Izložba je praćena i preklonim prospektom koji sadrži osnovne podatke o tuzlanskom zanatstvu i nekoliko fotografija eksponata.

Radmila Kajmaković

Publikacija je štampana od sredstava Samoupravne interesne zajednice kulture Tuzla, uz učešće Muzeja istočne Bosne.

Izdaje: Muzej istočne Bosne u Tuzli

Tiraž: 700 primjeraka

Lektor: Živan Lopandić

Prevodilac: Smiljka Lukanović

Štampa: UPI — OOUR »Štamparija« Gračanica

Na osnovu mišljenja Republičkog sekretarijata za obrazovanje i kulturu SRBiH broj: 02-413/34 od 5. V 1975. godine, ne plaća se porez na promet.